

НИКОЛА ПЕТРОВ РУСИНСКИ КАКО ИЗВОР ЗА РАНИОТ ПЕРИОД ОД ШИРЕЊЕТО НА СОЦИЈАЛИСТИЧКИ ИДЕИ ВО МАКЕДОНИЈА

СИТЕ НАШИ научни работници, пишувајќи за раниот период на никнувањето и ширењето социјалистичките идеи во Македонија, чувствуваат неверојатно големи тешкотии поради немање основни изворни податоци не само за првите никулци на социјалистичкото движење во Македонија, туку и за неговиот позасилен развој. Малкуте досега скромни сознанија што базираат врз податоците од неколкуте броеви на весниците „Револуција“ и „Политическа слобода“ и врз неколкуте мали брошури и објавени мемоарски белешки пишувани прилично доцна, ни оддалеку не можат да го задоволат вистинскиот историчар со својата несигурност, неполнотија и фрагментарност. Исправен пред овие непремостиви тешкотии, македонскиот историчар мора почесто, да се навраќа на овие скромни податоци, да ги пресејува и повторно проверува да прави понекогаш и споредби со првите почетоци и развојот на социјалистичките движења кај другите соседни или подалечни народи поставени во иста или слична ситуација, да прави дури понекогаш и хипотези и да исчекува новопронајдените изворни материјали да ги потврдат или отфрлат.

Поаѓајќи од последниве констатацији, се обидов повторно да ги прегледам, проверам и преоценам досега објавените или останати во ракопис кажувања на македонскиот социјалист и национален револуционер Никола Петров Русински, сметајќи дека не се извлечени сите полезни податоци што ги има во неговите ракописни материјали и дека навистина ни оддалеку не е кажано сè за неговото дело и придонес во осветлувањето на раните страници од појавата и ширењето на социјалистичките идеи во Македонија.

1. Кратки биографски податоци за Н. П. Русински

По патот на мнозина свои сонародници од пасивниот малешевски крај, и Никола Петров Русински, роден во с. Русиново на 21. XI. 1875 г. и рано останат без татко, не можејќи да го поднесе шиканирањето на

локалните турски насилници во селото, од една страна, како и пакосните обиди на македонските арамиски банди во Малешевско што се намножиле од 80-тите години на XIX век, — го напуштил родното село во 1881 г., како дете од 16 години, и тргнал на печалба. Прво престојувал во Дупница како сидар, потоа во Цариград од 1893 до јуни 1895 г. како слуга при еден богат Ерменец. Двегодишниот престој во Цариград бил еден од многу важните етапи за неговиот натамошен развиток. Спечалувајќи добри пари, Русински одделил еден дел од нив за да ја задоволи својата жед за образование, земајќи приватни часови и претплатувајќи се на тогашните весници. Опфатен од бурниот политички живот, Русински се вовлекол во мелничката акција од јули 1895 г., го напуштил Цариград и зел учество во Мелничкото востание од истата година. Откако ја разоткрил неговата провокативна заднина, Русински се откажал од неговите организатори и, по кратко време, стапил во подофицерското училиште во Софија со цврста намера да ги изучи основните елементи на вооружената борба за да ги примени во својата татковина. Уште во текот на учењето создал тајни кружоци за самообразование во училиштето. Доаѓајќи во допир со тукушто пристигнатите задгранични претставници, особено со Гоце Делчев, Русински побегнал од училиштето на 7. III. 1897 г. и станал еден од најраните организатори на револуционерните комитети во својот роден, малешевски крај. Истовремено, Русински станал еден од најраните творци на организационите чети и, заедно со Делчев, учествувал во сите негови неуспешни потфати во барањето парични средства за вооружување на Организацијата, како и во нејзините терористички групи за казнување на прекршителите на нејзините заповеди. Доаѓајќи во конфликт со Делчев околу уште несовршените методи на казнување, за извесно време тој се одделил од Делчев и, од март 1898 г., се вклучил во редовите на македонската социјалистичка група во Софија, водена од Васил Главинов. Запознавајќи ги и усвојувајќи ги социјалистичките идеи, Русински станал еден од најраните поборници за нивното распространување во Македонија. Раната пролет во 1900 г., по договор со Главинов, а во согласност со Веле Марков, со Никола Карев и со други социјалисти од македонската група во Софија, Русински, по добиената задача од Делчев, учествувал во еден насилан акт за одземање материјални средства од еден велешки чорбација, потоа преминал во Крушево. Заедно со своите другари од социјалистичката група во Софија, Веле Марков и Петруш Карев, ја одржал првата социјалистичка конференција во крушевскиот крај за чишто решенија ќе стане натаму збор. Отткако според донесеното решение на оваа конференција, за вклучување во работата на Тајната македоно-одринска револуционерна организација под определени услови повторно стапил во нејзините редови во почетокот на јануари 1901 г., Русински станал еден од најдобрите организатори и агитатори војводи во седум реони на Битолскиот вилает, приложувајќи многу оригинални методи во привлекувањето на селаните во Организацијата. Русински зел учество и на Смилевскиот конгрес од 2—7 мај 1903 г. и со Никола Карев предупредувал во Смилево на неподготвеноста на народот за востание. Бил одбран за војвода во мориовскиот неподготвен реон и

учествувал во Илинденското востание. По неуспешниот епилог на Илинденското востание, на 28 ноември истата година, преку Србија, се префрлил во Бугарија. За време на Младотурската револуција пак се вратил во Битола и, од 1908 заклучно до 1911 г., активно работел на пропагирањето на социјалистичките идеи во Битола и бил секретар на работничкото друштво „Класово сознание“. Натамошните негови акции ни се сосем слабо познати. Се знае само дека по повлекувањето на бугарските војски од Македонија, при крајот на Првата светска војна, останал во Берово и бил избран, во 1920 г., за кмет на Владимирската општина и за потпретседател на мировниот суд во с. Владимирово. Застанувајќи на страната на народот и бранејќи го од притисокот на ненародните режими на Кралството на СХС, Русински им станал трн во очите на ненародните власти, и откако биле направени неколку обиди за атентати на него, на 27. II. 1921 г., пребегал пак од Малешевско преку граница во Бугарија. Влечен од голема носталгија кон својот роден крај, Русински последен пат дошол во 1941 г. во своето родно село и се зафатил со изградбата на една чешма. Во изведувачето на таа намера умрел пролетта 1943 г., на 67 год.¹⁾ Закопан е во своето родно место, Русиново, каде што и денес му се наоѓа гробот.

Од досега кажаново излегува дека во лицето на Русински се среќаваме со еден од најраните организатори на македонското национал-револуционерно движење, прво во неговиот малешевски крај, потоа во Западна Македонија, потем со еден од најзаслужените воени инструктори и воспитачи на раководни војводи во седум околии од Битолскиот округ и, што е од интерес за предметот од нашата тема, со еден од првите распространувачи на социјалистичките идеи во реоните каде што работел.

2. Краток опис на објавените и необјавените работи на Русински

Среќна е околноста што Русински оставил во ракопис опширни спомени за својата разновидна и долготрајна дејност во кои, со многу детали, нè запознава со своето движење во Македонија, но, за жали, само до крајот на 1903 г. За неговата натамошна активност од 1903—1943 година немаме тукуречи ни оддалеку такви опширни податоци како за претходниот период. Дали Русински не стигнал да ги напише или пак ги напишал па не се зачувани во неговата оставина, останува сè уште за тоа да се трага и проверува. Колку што ми е мене лично познато, неговата ќерка ги донесе во Скопје, во 1950 г., само овие негови материјали со кои денес располагаме. Има извесни непроверени гласови дека дел од неговите ракописни материјали и архиви сè уште се наоѓаат во приватни раце. Сите мои досегашни обиди да дојдам до поконкретни податоци околу ова завршија без успех.

¹⁾ Тврдењето на Јо. Анастасов во книгата „Илинденско-Преображенското востание“ Софија 1968, стр. 169, дека Русински умрел во Софија е неточно и тенденциозно.

Ракописните работи на Никола Петров Русински се чуваат во две установи: во архивот на Институтот за национална историја и во Народната и универзитетска библиотека во Скопје. Ова неприродно делење на ракописната оставина на Русински не е нормално и што поскоро би требало да се собере материјалот на едно место за да се има полесен и поточен увид во него. Додека во Архивот на Институтот целиот материјал е подврзан во 9 тетратки што ја носат сигнатурата Сл. IV 319, во Народната и универзитетска библиотека материјалот е сосем мал и фрагментарен. Сепак, дел од фрагментарниот материјал содржи драгоцени биографски податоци за Русински. Карактеристично е дека во тој материјал се наоѓаат 7 песни, од кои 6 се лични творби на самиот Русински (Борба, Илинден, За просвета, Към пролетарската майка, Русинска селска револуционна петорка и Към майката), додека седмата е прелист на познатата песна на К. Величков, „Чия е македонската земја”. Не мислам овде да правам анализа на самите песни кои, како што и од самите наслови се гледа, имаат за содржина настани поврзани со неговото учество во национал-револуционерното движење, освен песната „Към пролетарската майка”, која и по својата ритмика и обработка не ми изгледа дека би можела да биде од самиот Русински, а веројатно прелист од некој друг поет. Во овие 6 песни секако е за одбележување песната „За просвета” со карактеристичната посвета во насловот „За В. К. Гл.”, што значи дека му е посветена на Васил Костов Главинов. Со осум скромни строфи, Русински го опишува во песната Главинов и неговата дрводелска работилница со галеријата нарекувајќи ја оваа „Прва македонска комуна и клуб” каде што се наоѓала редакцијата и администрацијата на весникот „Политическа свобода” во која, напоредно со учениците, и Главинов станал редактор и ја фрлил паролата „Македонија на Македонците”. Ми се чини дека е ова единствена песна посветена на Васил Главинов и, како таква, си има свое определено значење^{1a)} Од останатите хартии во фондот на Русински во Народната и универзитетска библиотека се чуваат две подготвени статии за печатење, потоа неколку истргнати листови од неговите спомени и една молба на Русински, од 30. XI. 1940 г., до претседателот на Народното собрание на Бугарија за пензија или за еднакратна помош бидејќи живеел во голема мизерија. Сега засега оваа молба е единствена со своите покомплетни, но сосем кратки биографски податоци од неговиот живот и од неговото војводување во Македонија поткрепено со потврди на

^{1a)} Поради значењето на оваа песна, ја даваме според оригиналот во прелеп на Гане Тодоровски.

ЗА ПРОСВЕТА

На Васил Главинов

Не прескокна тој преку прагот
на просветениот народен храм!
Тој преку дружба културни, класни,
се здоби со просвета и наука сам!

Илинденската организација и потпишани изјави на Анастас Лозанчев, Горги Поп Христов и Лука Геров, во својството на членови на Окружниот комитет за време на Илинденското востание. Постои уште една друга молба на Русински, од 30. VI. 1942 г., до кметот на с. Владимирово, со која барал разграничување на неговите имоти по напуштањето на бежанците во Безгаштево.

Поголемиот дел од ракописната оставина на Русински што во 9 обични тетратки, со големина 17/22 см, се чува во Архивот на Институтот за национална историја ги содржи главно неговите спомени од првите чекори на неговата политичка активност во македонското национал-револуционерно движење до крајот на 1903 г., како и драгоцените податоци за ширњето на социјалистичките идеи во Македонија. Пишувани се на рака со виолетово или црно мастило, а некаде се вршени и поправки со молив од самиот Русински. Нивната пагинација е често преиначувана и несигурна. Со оглед на важноста, ќе ја дадеме во груби црти нивната содржина.

Со нога го вртеше тркалцето
на тешкиот и дрвен струг.
Пот крвава му бликаше од челото
леб насушен да спечели со труд.

Туку, тој тежок живот нему
јасно сознание му даде;
Се обврза низ клетва тогаш сам:
да работи за својот народ страден!

Во раце остар нож му светка,
во тврдо дрво брезово се врежува.
Во гради бујно оганот му гори,
тој в дрво идеалите си ги одбележува.

Ќе подзапре да здивне, тркалцето, трае,
починува ножот; в рака молив фанал!
И врз прашливиот дрвен струг
тука, раѓање и крштевање стана:

Весникот „Политичка слобода“ се роди!
Тој е редактор! Учените ги стигна!
И прв тој во ова наше време
паролата „Македонија за Македонците“ ја дигна.

Работилницата со две тезгиња и струг,
и галеријата со три кревети и библиотека
тука засолниште за неуките беше!

Редакција и администрација се тука:
прва македонска комуна! Клуб! Лулка!
Низ восхит Гоце со поздрав прв им се јави:
„Градете, градете, ставајте темели здрави!“

Никола ПЕТРОВ

(препев: Г. Тод.)

Тетратката под бр. 1, што е поделена на два дела, носи наслов „Нашата прва среща и запознанство съ Гоце Дѣлчевъ прѣзъ првитѣ дни на месецъ Май 1896 година” има 18 стр. Вториот дел од оваа тетратка во продолжение носи наслов „Организаторъ и войвода въ изграждането на Македоно-Одринската организација въ Охридско-Струшкиятъ реонъ” стр. 19—86:

Втората тетратка ја има следнава содржина:

1. Малък прѣдговоръ въ сврска с Разловцкото 1876 г. и Кресненското възтание и взелитѣ участие въ тѣхъ борци 1879 г. и тѣхното изграждане слѣдъ създадената вече граница между България и Турция;

2. Хайдучкиятъ периодъ; б) детинство и прикључения;

3. Революциони вълнения вятре въ Македония под ръководството отъ Трајко Китанчевъ, четничко нахлуване 1895 г., участието ми в него;

4. Вѣтрешната революционна организација против вѣшните нахлувания. Участието ми въ ВМРО като куриеръ, като воивода, като организаторъ и воивода;

5. Левото социалистическо течение въ революционната организација подъ представителството на Дѣлчевъ;

6. Борбата на градскитѣ революционни рководства противъ социализма въ ВМРО;

7. Социалистическа конференция въ Крушовско, решенията ѝ. Борбата и съ Бит. Окр. Р. Комитетъ;

8. Признаването социалистическата група отъ битолското революционно окр. началство;

9. Лозунгитѣ „Македония за Македонцитѣ”, „Свободна и независима Македония като центъръ на Балканска федерација”;

10. Усиления агитационенъ и организационенъ периодъ, борбата съ Върховизма и пр.;

11. Подготовка за възтание, борбата за и против. Смилевскиятъ конгрес и възтанието.

Втората тетратка е најголема и содржи вкупно 321 стр.

Третата тетратка почнува од 61 стр. и продолжува до 145 стр. односно вкупно има 84 стр. Се однесува повеќето на текот на Смилевскиот конгрес.

Четвртата тетратка почнува од 289 стр. и трае до 334 стр., потоа прекратува продолжението и почнува со 446 страница и трае до 609 стр. Вкупно, четвртата тетратка има 288 стр. Го опфаќа периодот од 1901 до крајот на 1903 г.

Петтата тетратка почнува од страна 31 и трае до 239 стр. односно има вкупно 208 стр. Содржи раскажувања за настани од 1897—1901 г.

Шестата тетратка содржи неколку дописки од 1909 г. и има вкупно 34 стр.

Седмата тетратка содржи раскажувања од 1901 за кичевско-српската чета и за движењето на Русински во Прилепско и Мариовско. Има вкупно 72 стр.

Осмата тетратка содржи раскажувања за настани во Прилепскиот и Охридскиот реон од 15. VIII. 1901 до 1902 г. Има вкупно 54 стр. В сушност, како што на крајот на тетратката самиот Русински вели, тоа се „извадоци” од личните спомени за едногодишната работа во Охридско-струшкиот реон;

Деветата тетратка содржи раскажувања од 3. VI. 1901 до 1902 г. за Прилепско и Охридско. Почнува со 283 стр. и завршува со 465 стр. односно има вкупно 182 стр.

Целокупниот број страници на деветте тетратки изнесува 1064. Треба да се подвлече дека во овие девет тетратки се дуплира раскажувањето на Русински во, според тоа, не треба да се смета дека на 1064 стр. се дава само нов материјал. Освен тоа, за потребите на самиот Институт за национална историја некои од тетратките се пречукани на машина за пишување во нивниот оригинален текст на бугарски јазик, додека некои тетратки се преведени на македонски јазик и подготвени веројатно за објавување.

Уште додека бил жив, Никола Петров Русински, во својството на секретар на работничкото друштво „Класово сознание“, во Битола 1908 г., објавил еден циркулар упатен до сите просветни друштва во Македонија во кој овие се повикуваат на поголема активност за создавање работнички просветни социјалдемократски групи и синдикати што да имаат цел социјалистичка пропаганда и агитација меѓу работниците во Македонија и Одринско²⁾). Подоцна Русински објавил неколку фрагменти од своите спомени, и тоа најнапред во списанието „Ил. Илинден“³⁾, потоа во списанието „Македонски вести“⁴⁾. Некои од овие објавени статии во „Илустрација Илинден“ се собрани во одделна брошура под наслов „Принос към историята на Вѣтрѣшната Македоно-Одринска револуционна организација (градивниятъ периодъ) за времето 1900 до 1903 г. София, 1936 г. Една верзија за Смилевскиот конгрес од Спомените на Русински е објавена во Зборникот Илинденско-Преображенското вѣзстание, Софија 1968 стр. 169—186. Најодсади, фрагменти од спомените на Никола Петров Русински објавив и јас, во списанието „Историја“.⁵⁾

3. Време на настанување, содржина и вредност на податоците во спомените на Никола Петров Русински

За утврдување на времето кога се напишани спомените на Никола Петров Русински од значење се следниве моменти: од првата објавена статија на Русински во јануарскиот број на „Ил. Илинден“ за 1929 г., под наслов „Страници отъ моя дневникъ отъ 1901“, излегува дека Русински би водел дневник за својата активност во Битолско. За жал, во неговата оставина не се најде таков дневник, а кога се направи споредба на содржината од овој „дневник“ со неговите ракописни спомени, се констатира дека е тоа од збор до збор извадок од неговите спомени. Не ја исклучувам можноста Русински да водел и дневник и друг вид белешки за својата активност во Македонија. Самиот тој, на едно место од своите спомени, пишува дека кога на 7. XII. 1902 г. требало да замине од Охридско во својот нов реон во Битолско Поле и Мариово, а не верувајќи дека ќе остане жив, решил да ги скрие во еден охридски бунар во лимени кутии собраните статистички податоци од Охридско, додека другиот дел од архивата, со која располагала охридската градска организација, му била доверена на бугарскиот трговски конзул во Битола да ја пренесе во Бугарија, но и двата дела загинале зашто

²⁾ „Работнически весник“, бр. 33 од 11. XI. 1908 г.

³⁾ Статиите во „Ил. Илинден“ ги носат следниве наслови: „Страници отъ моят дневникъ за 1901“, Ил. Ил. бр. 20, 21 (1929); „Последния чась на Даме Груевъ“ Ил. Ил. 88 (1907); „Моята дейность въ Битолско поле и Морихово“, Ил. Ил. 98—101 (1938).

⁴⁾ „Бѣгли спомени“. Македонски вести, Год. I, бр. 32—37 (1935).

⁵⁾ Љ. Лапе, Н. П. Русински за првите чекори на Организацијата во Малешевско. Сп. „Историја“, бр. 1 1969 г.

Русински, на крајот, додава: „Охриѓаните и јас ги изгубивме најценетите документи за нашиот народ и за историјата на револуционерното дело од нашето време“⁶⁾). Значи, ако дел од неговите спомени за 1901 г. се појавиле во печатот во јануар 1929 г., може да се предположи дека, одејќи хронолошки во пишувањето на спомените, морал да ги почне веројатно неколку години порано, што ќе рече дека Русински почнал да ги пишува своите спомени во 20-тите години од нашиов век, односно во својата 50-та година кога сè уште му биле релативно пресни сеќавањата за настаните⁷⁾). Впрочем, и еден друг момент од неговите спомени го потврдува тоа. Во подготвените статии за објавување, за кои стана погоре збор, Русински прави критички осврт на неколку напишани статии на Петре Ацев и други, коригирајќи некои настани и погрешни факти во нив.

Општопознато е дека мемоарската литература, како историски извор за реконструкцијата на какви било настани и појави во историјата, поради субјективноста на нејзините автори, зазема едно од последните места. Но, при немање други посигурни и поавтентични податоци и при нивното проверување и контролирање со други, може корисно да се употреби. Пред сè, во случајов со спомените на Никола Петров Русински имаме работа со личност која целиот живот ѝ го посветила искрено и предано на борбата за слобода на својот народ без да бара какво било надоместување за тоа. Дури и последните години од својот живот зборуваат за тоа дека, тоа биле години полни со глад и беда, од кое изумреле неколкумина членови од неговата фамилија. Вистината што секогаш била гесло во неговиот напорен и нерадосен живот; хуманоста кон малиот и понижен македонски човек, што не е виновен за својата ропска положба; извонредната упорност тој да се освести и подготви со оружје во рака за големиот чин на револуцијата, сиве овие карактерни и морални особини на Русински зрачат од секоја страница од неговите спомени. Тој бил во состојба да стапи во остри конфликти со своите најдобри другари и соборци, па дури и со Гоце Делчев, кога сметал дека нивните постапки се косат со неговите разбирања. Но, истовремено, и да им оддаде високо признание за нивната несебична пожртвованост. Со еден збор, Русински покажува до крајот на можните граници објективност што може да се провери дури и да се потврди од нападите од неговите идејни и лични непријатели.

Неговите податоци за раниот период од никнувањето и ширењето на социјалистичките идеи, според времето и местото за кои се однесуваат, можеме да ги поделиме на два дела. Пред сè, на податоците за првите македонски социјалисти околу групата на В. Главинов во Софија, на нивниот многу интересен и оригинален начин на самоизградување во

⁶⁾ Спомени на Н. П. Русински, Институт за национална историја. Архив. Сл. IV 319, стр. 355.

⁷⁾ Негочно е и сосема произволно тврдењето на Ј. Анастасов во „Илинденско-Преображенското востание“ дека своите спомени Русински ги пишувал по Втората светска војна.

дрводелската работилница претворена во комуна и клуб со доста богата социјалистичка и друга напредна литература, истовремено и седиште на редакцијата и администрацијата на весникот „Политическа слобода“, што од 6/18 февруари 1898 г. почнала да го издава оваа македонска социјалистичка група. Никаде така пластично и со толку детали не е опишана оваа единствена по својот специфичен начин и содржина на работа македонска дрводелска работилница каде, под раководството на Васил Главинов, се родиле првите планови за ширењето на социјалистичките идеи во Македонија.

Покрај спомнувањето на имињата на некои, досега непознати и непознати имиња во литературата македонски социјалисти и нивни должности во самата група (на пр. Никола Георгиев, од Крушево, бил благајник на групата и најстар од сите членови, па Андреја Илиев од Велес и др.), ни се чини дека во овој, прв дел од неговите податоци — нов и доста важен што Русински го дава — е податокот за врските на членовите од групата со студентите од Софискиот универзитет. Кога студентите ќе им соопштеле за некои важни предавања на универзитетските професори, членовите на групата ја затворале дрводелската работилница, седнувале во универзитетските клупи и станувале слушатели на предавањата. Во овој прв дел од податоците исто така се даваат насловите на книгите кои првите македонски социјалисти во дрводелската работилница на В. Главинов ги употребувале и кои оставиле трајни траги во нивната идејна ориентација.

Додека првиот дел од податоците се однесуваат до животот и работата на првата социјалистичка група околу В. Главинов во Софија, податоците од вториот дел се однесуваат до ширењето на социјалистичките идеи од членовите на оваа социјалистичка група дојдени во Македонија. Според мене, најголема вредност имаат податоците на Русински за одржувањето на првата социјалистичка конференција на отворено поле во Житошкиот синор на Крушевска околина на 3 јуни, односно 15. VI. 1900 г., во присуството на тројца претставници од социјалистичкиот кружок на Крушево (Петруш Карев, Веле Марков и Павле Костов) и двајца делегати на софиската македонска социјалистичка група (Н. Русински и Лазар Главинов, брат на Васил Главинов). Особено се важни податоците од водената дискусија околу испитувањето на можностите за легална работа врз класна база среде градските и селските работници во Битолскиот вилает, правилните согледувања на учесниците дека при ангажираноста на сите незадоволни елементи во работата на Тајната македоно-одринска револуционерна организација и при нејзините статутарни одредби да не се дозволува работа на ниедна друга организација за да не се растураат силите, правилното решение на конференцијата да се вклучи во составот на Организацијата како автономна група под услов да биде претставена со еден член во Окружниот комитет и во градските комитети на Организацијата и да може слободно да ги пропагира и шири своите социјалистички идеи, усно и преку литература. Правејќи приговори дека во статутарните одредби на Организацијата не се зборувало ништо посебно за наемното работништво во градовите и за чифлигарското население по селата, Русински во своите спомени

ги изнел во дискусијата и програмските барања кои, според него, накратко се состоеле во следново: признавање на работниците правото на борба и на штрајк за подобрување на нивните работни услови, т.е. за зголемување на нивните надници, извојување осумчасовно работно време, добри хигиенски и работни простории, здрави станови и слично, потоа експропријација на беговските и други земји што не ги работат самите сопственици, снабдување со земја на македонските чифчи, безимотните селани и др. Воопшто, барање за сите право на збор, договор и слободен печат, за една слободна и независна Македонија со еднакви права за сите населени националности во неа и најодзади барање за една балканска социјалистичка федеративна република.

Со многу детали и единствено кај Русински се изнесени податоци за активноста на новоформирираниот социјалистички битолски кружок, составен од Никола П. Русински, Веле Марков, Иван Дренски и Д. Лукиев, неговото пополнување со нови членови, неговите први чекори за привлекување кон социјалистички идеи на учениците во горните класови на битолската гимназија и ситните занаетчи во Битола, обидот на Русински да ги популаризира своите разбирања за новите норми на организација во тогашниот хектографиран весник „Пелистер“ на учениците од Битола првите остри реагирања и конфликти меѓу членовите на Окружниот комитет и членовите на социјалистичкиот кружок и, најодзади, пристапување кон преговори за дефинитивно здружување во работата на Организацијата врз основа на решенијата на спомнатата конференција од јуни 1900 г. Последниве податоци се потврдуваат и од објавените спомени на тогашниот член на Окружниот комитет во Битола Георги Поп Христов⁸⁾, како и кај Ал. Мартулков, кој бил, според неговото раскажување, поканет да дојде од Велес во Битола и да работи врз оваа база, но не се согласил со овие заклучоци⁹⁾.

Од непомало значење се исто така податоците за почнување на преговорите со членот на Окружниот комитет Лозанчев по неколку пропаднати обиди да бидат ликвидирани Веле Марков, Никола Русински и Иван Дренски од терористите на Организацијата во Битола и Крушево, како и точната дата од 25. II. 1901 г., кога е склучен договорот. Ова е од важност зашто цели 8 месеци формираните социјалистички кружоци во Крушево и Битола работеле независно од Организацијата на теренот ширејќи ги усно и преку добиена литература, социјалистичките идеи во Битола и во Крушево, особено во Битола.

На преминот од XIX во XX век, Битола се издигнала како голем стопански и политички центар на Македонија. Неколките фабрики и стопански претпријатија во градот и најблиските соседни села Дихово и Магарево, во кои работеле приличен борј постојани работници; засиленото навлегување на капиталистичките елементи олеснети со новопуштената во сообраќај, во 1894 година, железничка линија Солун—

⁸⁾ Г. П. Христов, Револуционната борба в Битолския окърг, София 1953, стр. 27—28.

⁹⁾ А. Мартулков, Моето учество во рев. борби на Македонија. Скопје, 1954 стр. 59.

Битола и наголемувањето на приличниот број упропастени занаетчий поради конкуренцијата на новите европски производи, од една страна, намножувањето сè поголем број средни и стручни училишта во градот; особено во учебна 1899/1900 година, кога битолската класична гимназија станала полна со преминувањето на „сите ученици од VII клас на солунската гимназија во Битола“¹⁰⁾, од друга страна, создавало услови и можности за полесно примање, покрај идеите на ТМОРО, и посебно идеите на новопојавените, истовремено, неколку социјалистички агитатори.

Русински дал податоци и за најактивните социјалистички агитатори среде учениците од битолската гимназија, кадешто, покрај Никола Карев, работеле уште и Лазар Москов и Александар Антонов, подоцнежен солиден социјалист и автор на една многу видна статија во списанието „Македоно-Одрински преглед“¹¹⁾. Со склучениот договор меѓу Окружниот комитет во Битола и групата социјалисти на 25 февруари, односно 9. III. 1901 г., нов стил, бојацијата декоратер Иван Дренски станал член на Окружниот комитет во Битола, Веле Марков крушевски војвода, а Никола Петров Русински демирхисарски војвода и организатор најнапред на Демирхисарска околија, потоа на уште шест други околии од Битолскиот округ. Од овој момент престануваат податоците за ширењето на социјалистичките идеи во спомените и другите документи на Никола Петров Русински со кои денес располагаме. Впрочем, и самиот Русински на едно место во своите спомени вака се искажува на оваа тема:

„Никаде во селата не говорев за социјалистичката програма, но строго ја приложував сакајќи прво да се почувствуваат реалните облаги и предности пред која било најдемократска програма. Кога отидов на виѓавање со Даме Груев во битолскиот затвор тој топло ме поздравил за избраниот од мене начин на работа“¹²⁾.

При натамошното излагање на настаните, навистина може да се забележи извесно постапување во духот на прокламираните социјалистички начела, особено при неговиот оригинален начин на создавање селски народни фондови за снабдување на Организацијата со оружје или помагање на затворниците, бидејќи Русински води сметка за материјалната положба на селаните и поголемиот товар го префрла врз поимашливите или кога им предочува на четниците, во своите чести разговори и декларации, дека крајна цел на борбата е социјалистичка федеративна република, дека треба да се создаваат пријателски односи со другите народности во Македонија, па дури и да се бараат услуги од сиромашните и чесни муслимани наведувајќи примери за тоа. Меѓутоа, едно систематско излагање на ширењето на социјалистичките идеи нема од март 1901 г., наваму. Впрочем, од едно место на неговите спо-

¹⁰⁾ Г. Баждаровъ, Изъ македонската земја. София 1926, стр. 162.

¹¹⁾ Севастияновъ Ал., Революционната проблема въ Турция. Македоно-Одрински прегледъ II, бр. 27.

¹²⁾ Спомени на Н. П. Русински. Институт за нац. Историја — Архив. С. IV 26— I дбл, стр. 178.

мени, кадешто го изнесува планот за изградување на своите четници (кој план, поради неговата важност, ќе го изнесеме овде) се гледа дека, покрај објективните тешкотии, му биле правени и пречки од друг карактер. Така, зимно време Русински планирал да ги просветува своите четници според овој план:

- „1. Што е лична и општествена самостојност?
2. Што е општина и општинска самостојност?
3. Општност (колективност) и колективен труд?
4. Кооперација и членство; производствено, потребителна?
5. Што е држава и видови управа (монархистичка, конституционална, со цар, републиканска и др. управа)?
6. Политички партии: конзервативна, либерална, демократска, радикална, социјалистичка, класна поделба на луѓето и др.“ Понатаму Русински вели: „Сите прашања јас веќе ги расправав со четниците, но со мал интерес се гледаше на нив. Како неписмени луѓе, тие не можеа да навлезат подлабоко и да ги примат наполно моите пароли. Јас жалев дека од овие прости луѓе не ќе можам да си создадам скоро заменик во случај да загинам. Во градовите имаше одвишок од интелектуалци, но градските организации или Окружниот комитет не дозволува да доаѓаат четници кај мене. . . Што немав поинтелигентни четници беше грев на градските организации. Интелигентните ќе паднеа идејно под мое влијание, како што беше со Ѓорѓи Сугарев, но тој и пред и за време на востанието и по востанието се бореше свесно и умре над Паралово, како социјалист, предаден од неговите непријатели“¹³⁾.

Од сето горе приведеново може да се види дека, во недостиг на поавтентични податоци за ширењето на социјалистичките идеи во крајот на XIX и почетокот на XX век, податоците од спомените на Никола Петров Русински, проверени со други извори од противничкиот табор на социјалистите или нивни симпатизери, можат да послужат за проучување на организацијата и првите чекори на македонската социјалистичка група во Софија, особено за реконструкција на активноста на првите социјалистички групи во Македонија, посебно за Битолскиот округ, за кој не располагаме, во овој период, засега, со никакви други податоци. Од друга страна, податоците на Русински покажуваат дека, иако бавно и со големи пречки, поради незрелите услови и отпорот на веќе создадената национал-револуционерна организација, социјалистичките идеи си пробивале пат и во Битолскиот округ среде западнатите занаетчии, а особено среде учениците од повисоките класови на битолската гимназија, за да ги пренесат веројатно и овие натаму како учители во местата каде што ќе работат.

¹³⁾ Спомени на Н. П. Русински, Инст. за нац. историја — Архив Сл. IV.